

УДК 327(477:470)«1991/2014»

**ФАКТОР ДОВІРИ В УКРАЇНО–РОСІЙСЬКИХ
ВІДНОСИНАХ 1991–2014 РР.****TRUST FACTOR IN UKRAINIAN–RUSSIAN
RELATIONS 1991–2014****Слотюк П. В.,**кандидат історичних наук, доцент, Вінницький
національний аграрний університет
(Вінниця, Україна), e-mail: slotuk@bigmir.net,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3033-1666>**Slotiuk P. V.,**Candidate of Historical Sciences, Associate
Professor, Vinnytsia National Agrarian University
(Vinnytsia, Ukraine), e-mail: slotuk@bigmir.net,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3033-1666>

Аналізується проблема довіри в україно–російських відносинах в умовах існуючого історичного протистояння. Особлива увага приділяється аналізу механізмів формування довіри як фактору зовнішньої політики та її важливості для започаткування політичного діалогу.

Ключові слова: довіра, міжнародні відносини, протистояння, діалог.

The article analyzes the problem of trust in Ukrainian-Russian relations in the context of the existing historical confrontation. Particular attention is paid to the analysis of the mechanisms of confidence building as a factor of foreign policy and its importance for launching a political dialogue.

Keywords: trust, international relations, confrontation, dialogue.

В системі міжнародних відносин фактор довіри завжди був вирішальним. Під час формування конвенціональних рішень, які є основою будь-якого переговорного процесу, він вказує на готовність сторін до діалогу, в якому проглядається ціна майбутнього компромісу інтересів, що тяжіють до збалансованості. Юристи міжнародники, як і політологи, історики, що вивчають відносини між державами, зазвичай акцентують увагу на ході перемовин та їх результатах, аналізуючи все це в більш широкому контексті, а ніж той, що був з детермінованими ситуативними фактами реальної політики. Разом з тим, для розкриття певного змісту причин, що його започатковують, важливо звернути увагу на проблему, яка нібито і не замовчується, однак мало враховується в процесі переговорів, які ще з моменту укладення Вестфальського договору і становлення самої системи міжнародних відносин, рухаються в бік діалогу і логічності, що в поєднанні з концептуально визначеними національними інтересами, формує атмосферу довіри між окремими акторами зовнішньої політики. Різні політичні школи по-різному визначають зміст цього поняття, але концептуалізують його виключно в контексті існуючої політичної реальності [1]. Не дивлячись на деякий прогрес у формуванні довіри між державами, який намітився в період з 1985 по 1991 рр., на початку 2000–х в міжнародному середовищі почали домінувати точки зору, які більше тяжіють до старих реалістичних концепцій, а ніж до ліберальних поглядів на систему світового порядку. До сьогоднішнього дня ситуація залишається незмінною. Дана тенденція поглиблюється ще й через те, що збільшується

взаємозалежність держав та континентів та їх входження в процеси політичної глобалізації. Це породжує суттєві між ними розбіжності, через що конкуренція витісняє співробітництво за межі поля політичної довіри. Тому й існує деяке скептичне ставлення до проблеми діалогу, який ніби-то виключає довіру у відносинах між державами, натомість заміняє її прагматичними інтересами. Така ситуація склалася сьогодні і вказує вона на домінування раціональних підходів в системі міжнародної політики не дивлячись на те, що «довіра як спосіб редукції соціальної гіперкомплексності дозволяє істотно спростити акторам міжнародної сфери сприйняття незбагнено складного світу і сформувати стійку стратегію дії» [2]. На прикладі відносин між Україною та Росією це проявилось досить виразно зразу ж після формального проголошення незалежності в серпні 1991 р. Найбільш нагальною проблемою, з якою зіткнулися дві уже самостійні держави, були дискусії з приводу поділу Чорноморського флоту і статусу Севастополя. Статус самої республіки Крим відкрито не дискутувався, однак він завжди був присутнім в україно–російських відносинах «єльцинської доби». Українська делегація, яку очолював Президент Л. Кравчук, запропонувала російській стороні поділити флот, а потім розглянути проблему газових боргів, російська же, на чолі з Президентом Б. Єльциним, виступила з ініціативою – з початку борги, а вже потім флот, що аж ніяк не влаштувало Україну. В результаті переговори завершилися на умовах Росії, делегація якої висунула ультиматум стосовно оплати газової заборгованості (проблема, яка для багатьох учасників української делегації була невідомою і вони почули про неї вперше), утилізації ядерних боєзпасів, а також продажу частини флоту. Українське керівництво вимушене було з цим погодитися, чим викликало неабияке розчарування в українському суспільстві особливо серед військових і моряків Чорноморського флоту. І ніякі укази Президента, рішення Верховної Ради, які ніби-то посилювали позиції України в Криму, не завадили Росії досить швидко відновити свій вплив на півострові, зберігаючи при тому своє військово-морське угруповання, яке завжди буде виступати в російсько-українських відносинах як постійна загроза суверенітету держави і фактор політичного тиску на неї. Це була чи не перша серйозна дискусія на міждержавному рівні, яку Україна прогнала. Всі тодішні контакти з росіянами, як на офіційному, так і неофіційному рівні засвідчили відсутність конструктивного діалогу між двома країнами і домінування раціональних підходів до вирішення питань, від яких залежатиме майбутнє двох пострадянських республік. До того ж російський політичний дискурс був переповнений ідеями зміни статусу не тільки Севастополя, але й усього Кримського півострова. Після проголошеного в травні 1992 р. Акту про державну незалежність Криму і затвердження кримської Конституції, а також проведеного 2 серпня 1992 р. референдуму щодо статусу Криму,

стало зрозуміло, що Україну почали витіснити з території півострова і, ні на які формальності Росія зважати не збирається. Після невизнання Верховною Радою РФ конституційності передачі Кримської області зі складу РРФСР до складу України, Росія продемонструвала нехтування українським суверенітетом чим зруйнувала підґрунтя для україно–російського міждержавного діалогу на основі довіри і рівноправних стосунків [3]. Це завадило зовнішньополітичним відомствам обох країн обґрунтувати перспективи неконфронтаційних відносин і створити умови для подальшого діалогу заснованого на довірі, яка могла значно спростити сприйняття тодішньої політичної дійсності, історичних перспектив і вибудувати ефективну стратегію міждержавних комунікацій. Це є важливим ще й тому, що «актуальність проблематики міжнародної довіри не визначається апологетикою поточного ситуативно обумовленого зовнішньополітичного курсу, а базується на стратегічному, спрямованому в майбутнє уявленні про зростаючу роль довіри в житті людського суспільства» [2]. Принаймні так її формулює Д. Данкін. Однак такої точки зору ніхто не дотримувався тоді і не збирається дотримуватися тепер.

Наступною подією, яка руйнувала довіру між Україною та Росією став конфлікт навколо о. Тузла, який ледь було не переріс у військове зіткнення двох держав. 29 вересня 2003 р. Росія почала будівництво дамби у напрямку острова. У відповідь, українське МЗС направляє росіянам ноту протесту. В результаті взаємного протистояння 23 жовтня 2003 р. будівництво дамби було зупинено, а в листопаді про завершення інциденту домовилися на рівні прем'єр–міністрів обох країн. В липні 2005 р. Росія нібито визнала приналежність о. Тузли до України, однак насправді не відмовлялася від своїх претензій на нього. В Україні досить швидко забули про цей інцидент, не проаналізувавши причини і мету, яку переслідувало російське керівництво. Насправді це була не тільки проба сили через тиск на сусідню державу. Росія тоді ще не була готовою до відкритого конфлікту з Україною, однак події на Тузлі можна вважати його репетицією. Попри схвальні реляції в душі «ми відстояли Тузлу» Україна і на цей раз прогнала, не зробивши з того ніяких висновків. Так «Тузла залишалася українською, але жоден військовий корабель третіх країн не міг пройти Керченську протоку без згоди Москви», тобто, як з'ясувалося пізніше, «Росія хотіла спільно користуватися цією частиною моря і вона це отримала» [4]. Боротьба за контроль над протокою продовжилася, аж до захоплення РФ Криму. Ведеться вона і сьогодні, але уже у відкритому військовому протистоянні двох держав. Конфлікт 2003 р. показав, що питання довіри між Україною і Російською федерацією повністю зневільоване односторонніми діями російської сторони. Більше того він не дає відповіді на питання: «як саме творити легітимність» [5, с. 290] у двохсторонніх відносинах? Не знайшовши відповіді на це запитання Україна і Росія не можуть

перейти на їх інший рівень. Прикрим є і те, що після подій 2003 р. ніхто в Україні і не шукав цієї відповіді. Росіянам це було непотрібно. Для себе вони відповідь знали ще з моменту незалежнення України, а от у нас цим серйозно не переймалися. Дивує інше: як можна було скорочувати збройні сили, розуміючи логіку мислення настільки непередбачуваного сусіда? Яким «професіоналам», ще до Януковича, могло таке прийти в голову?.. Дане питання залишається відкритим і рано чи пізно на нього потрібно буде знайти відповідь, інакше ми не зможемо засвоїти урок, який історія вкотре нам пропонує. В цьому контексті варто звернути увагу на геніальні слова відомого політолога і дипломата Г. Кісінджера, який писав: «Порядок руйнується насамперед не внаслідок військової поразки та через дисбаланс у ресурсах, а через неспроможність зрозуміти природу й масштаби виклику, який йому пристоїть» [5, с. 293]. Ті політики, які цю істину не можуть засвоїти з першого разу, повинні пам'ятати, що «історія не дає перепочинку країнам, які уникають своїх зобов'язань або почуття ідентичності на користь, здавалося б, простішого курсу» [5, с. 298], оскільки «у наш час, який стикається навіть із більш похмурими перспективами, потрібно реагувати на виклики ще до того як вони нас поглинуть» [5, с. 299].

Після «Помаранчевої революції» і приходу до влади В. Ющенка характер української політики практично не змінився, не дивлячись на появу деяких ідеологічних маркерів, які були важливими інструментами у визначенні ідентичності, але майже не застосовувалися в політичних технологіях і зовнішній політиці. З часом Ющенко взагалі усунувся від вирішення фундаментальних проблем української політики, що стало однією із причин перемоги В. Януковича на виборах в лютому 2010 р. Українська «політична еліта» вкотре продемонструвала слабкість і нездатність мислити національними інтересами. Починаючи з 2010 р. Росія отримала шанс без будь–яких перешкод втручатися у внутрішні справи України і цим шансом успішно скористалася, нав'язавши Януковичу такі кандидатури на ключові пости в державі, які були не тільки пов'язані із російськими спецслужбами, але й мали російське громадянство. Саме повна підконтрольність В. Януковича Росії і результати діяльності російської агентури в Україні сколихнули суспільство, що спричинило другу українську революцію, яку згодом назвуть «Революцією Гідності». Нажаль, і на цей раз її логіка для українського політикуму була незрозумілою до поки не розпочалася відкрита агресія РФ і весь той «політичний сюрреалізм», з допомогою якого Росія виправдовувала свої дії. 2014–й переламав ситуацію в україно–російських відносинах і розкрив дійсні наміри російського політичного керівництва щодо України. В цьому протистоянні Україні варто було переформатувати своє політичне середовище і проводити збалансовану, але агресивну інформаційну політику поряд із тими реформами, проведення яких від нас

вимагав Захід. Не дивлячись на значні досягнення, команда новообраного Президента П. Порошенка не змогла суттєво просунути на двох напрямках: а) інформаційному забезпеченню своєї діяльності; б) боротьбі з бідністю. Зрозуміло, що фактор війни тут зіграв чи не найголовнішу роль, однак ключовою причиною стало нерозуміння важливості швидкого реформування країни від якого залежала її стійкість у боротьбі з зовнішнім агресором і чималою кількістю любителів «руського міра» в середині країни. Через це обраний курс не став безповоротним, а держава не змогла уникнути ризиків, які прийдеться долати найближчим часом. І тут важливим є збереження західноєвропейського вектору розвитку і поглиблення співпраці зі США. Людям варто пояснити, що вступ до НАТО не зможе суттєво вплинути на обороноздатність держави, скоріш він стане знаковою подією для міжнародних інвесторів, без яких ми не зможемо швидко підняти добробут людей і загальмувати відтік кваліфікованої робочої сили на Захід. Поглиблення євроінтеграційних процесів допомагає якнайшвидше адаптуватися до європейського ринку і не стільки ринку товарів та послуг, скільки інновацій та технологій, що знову ж таки, дозволяє знизити рівень бідності в Україні. Але на цьому шляху існує одна суттєва перешкода – це засилля монополістичного (олігархічного) капіталу і мінімізація ним податкового навантаження через офшорну діяльність. Ось саме цьому Росія буде чинити шалений опір, просуваючи в Україну таку модель життєустрою, яка б відповідала характеру і змісту її зовнішньої політики. Враховуючи те, що в Росії функціонує авторитарний політичний режим, а в Україні переважає демократія ліберального зразка, неможливо сподіватися, що за таких умов вони зможуть розпочати діалог, який би в найближчу перспективу міг привести до їх замирення. Для початку варто було б відновити довіру у стосунках, через ініціювання намірів зупинити конфлікт. Однак «правові і інституціональні механізми...», які можливо задіяти, «в умовах відсутності довіри просто не приживаються» [6, с. 11]. Неефективність Нормандського формату і переговорів у Мінську є тому підтвердженням. Пояснити це можна лише тим, що демократії між собою не вдаються до крайніх методів протистояння, а тому частіше і ефективніше користуються правовими та інституційними механізмами у вирішенні конфліктів. Але такий підхід відповідає ліберальній парадигмі міжнародних відносин, яка «звертає особливу увагу саме на репутаційні фактори довіри, аналізуючи ті властивості політичних систем, які так чи інакше сприяють міжнародній кооперації» [6, с. 46, 47]. В нашому ж випадку, враховуючи природу політичного режиму в РФ, це не є можливим. Для того, щоб дану ситуацію зрушити з місця варто, як писав І. Кант, визнати те, що «спільнотою людей не може розпоряджатися ніхто окрім неї самої», що «громадянський устрій кожної держави повинен бути заснованим... на принципах свободи» і «залежності всіх від єдиного законодавства», а держава мусить будуватися

на основі «ідеї первинного договору», тобто Конституції [7, с. 263]. Визнати не лише на словах, а перевести в принцип реал-політики. Цьому заважає «відсутність довіри, яка складається із багатьох важливих факторів: відмінностей в інтересах, культурних та цивілізаційних відмінностях, релігійних, системно-політичних і націоналізму» [8]. На це звертає увагу і польський дипломат професор Р. Стемпловські [9, с. 78, 83]. В одній із своїх статей він прямо стверджує: «Я не довіряю російському Президенту та його міністру закордонних справ, оскільки російський уряд ... жорстко порушує норми міжнародного права, представляючи агресію проти України як реакцію на загрозу Росії з боку Заходу» [10]. За таких умов довіра витісняється зі сфери міжнародних відносин в даному випадку із сфери відносин між Україною та Росією, Росією і західними країнами і веде до самоізоляції Росії через що зростає її агресивність на міжнародній арені, а це ще більше посилює її відособеність від загальносвітових політичних процесів. Для того, щоб розірвати цю самозамкненість варто розпочати діалог (що і пропонується Нормандською четвіркою), оскільки він є не тільки обов'язковим елементом суспільних відносин [11], але й механізмом формування «відношень довіри, при яких учасник ставить себе в добровільну залежність від кооперативності поведінки контрагента» [6, с. 33]. Однак процедуру діалогу легше розпочати демократичним країнам в силу того, що «демократія передбачає відомі процедури з невідомим зарання результатом» тоді, коли «диктатура, навпаки, пропонує невідомі процедури з зарання невідомим результатом» [6, с. 75]. Таку ситуацію демонструють переговори у Мінську. Ігноруючи одне із найважливіших правил дипломатії, яке не тільки розкриває суть будь-якої кооперативної взаємодії, але й акцентує увагу на її діалогічній природі, вони заперечують дані правила і ставлять їх в «залежність від загальних конкуруючих інтересів» [6, с. 75]. А, як справедливо стверджує Р. Доброхотов, «з точки зору довіри між країнами, стабільність і прозорість правил гри важливіше, а ніж стабільність політичного курсу в рамках цих правил» [6, с. 75]. Разом з тим, ряд британських авторів демонструють конструктивістський підхід до проблеми довіри в міжнародних відносинах, трактуючи довіру «як розрахунок раціонального вибору», який тісно переплітається з дискурсивними практиками і залежить від них [12, с. 1, 20]. Тому не дивлячись на існування різних підходів у вивченні проблеми довіри в системі міжнародних відносин вона залишається одним із найважливіших факторів, що визначають характер стосунків між акторами зовнішньої політики. Це робить її достатньо актуальною в умовах загострення конфліктів і дипломатичних суперечок між окремими державами. А відтак її подальше вивчення вимагає зосередженості не тільки на чисто рефлексивних методах пізнання, але й вказує на необхідності аксіологічного, соціологічного і правового аналізу в межах тих цивілізаційних, культурних, звичаєвих

особливостей, які притаманні тій чи іншій країні. У випадку з україно–російським конфліктом, який має досить давню історію, і який, останнім часом, загострюється все більше, проблема відновлення довіри, за умови відсутності діалогу між обома країнами, стає чи не найголовнішою.

Список використаних джерел

1. Головченко, ДП. 'Теоретические аспекты доверия в международных отношениях'. URL: <https://scienceforum.ru/2017/article/2017036812>.
2. Данкин, ДМ. 'Проблема политического доверия в международных отношениях'. URL: <http://www.dissercat.com/content/problema-politicheskogo-doveriya-v-mi-ehzdunarodnykh-otnosheniyakh#ixzz5ioWCuLu5>.
3. Крим 94. Част.3. 'Як ділився Чорноморський флот «по братерськи»'. URL: <http://bintel.com.ua/uk/article/kak-delilsja-chernomorskij-flot-po-bratski/>
4. Ємінова, В. 'Війна за Тузлу: Як 15 років тому ми відбили її в Росії, і як захищали під час «русской весны»'. URL: <https://www.depo.ua/ukr/life/viyna-za-tuzlu-yak-rosiya-14-rokiv-reperitiruvava-okupaciyu-20170928648584>.
5. Кісінджер, Г., 2017. 'Світовий порядок. Роздуми про характер націй в історичному контексті', Пер. з англ. Н. Коваль, К.: *Наш формат*, 320 с.
6. Доброхотов, РО., 2013. 'Проблемы доверия в мировой политике (на примере процессов европейской интеграции)'. Дисс. ... канд. политических наук, М., 155 с.
7. Кант, И., 1966. 'К вечному миру'. Собрание соч. В 6 т., Т.6, М.: «Мысль», 743 с.
8. Wotejko, P. 'Zaufanie w stosunkach międzynarodowych'. URL: <http://diplomacja.fm.blox.pl/2011/05/Zaufanie-w-stosunkach-miedzynarodowych.html>.
9. Stemplowski, R., 2012. 'Elementy politycznej filozofii integracji państw europejskich w XX–XXI w'. Streszczenie wykładów, teksty źródłowej bibliografii, Wydanie II poprawione, Centrum Studiów Niemieckich i Europejskich. Brandta Uniwersytetu Wrocławskiego, Oficyna Wydawnicza ATUT–Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, Wrocław, 333 s.
10. Stemplowski, R. 'Zaufanie'. URL: <http://www.stemplowski.pl/109-2015-07-13-zaufanie.html>.
11. Исаев, РО. 'Диалогическая природа доверия в международных отношениях'. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/dialogicheskaya-priroda-doveriya-v-mezhdunarodnyh-otnosheniyah>.
12. Haukkala, H., 2018. 'Trust in International Relations. Rationalist, Constructivist, and Psychological Approaches', Hiski Haukkala, Carina van de Wetering, Johana Vuorelma, First published by Routledge, London, 188 p.

References

1. Golovchenko, DP. 'Teoreticheskie aspekty doverija v mezhdunarodnyh otnoshenijah (Theoretical Aspects of Trust in International Relations)'. URL: <https://scienceforum.ru/2017/article/2017036812>.
2. Dankin, DM. 'Problema politicheskogo doverija v mezhdunarodnyh otnoshenijah (The problem of political trust in international relations)'. URL: <http://www.dissercat.com/content/problema-politicheskogo-doveriya-v-mi-ehzdunarodnykh-otnosheniyakh#ixzz5ioWCuLu5>.
3. Krym 94. Chast.3. 'Jak dilyvsja Chornomors'kyj flot «po braters'ky» (How did the Black Sea Fleet divide into «fraternal»)'. URL: <http://bintel.com.ua/uk/article/kak-delilsja-chernomorskij-flot-po-bratski/>
4. Jeminova, V. 'Vijna za Tuzlu: Jak 15 rokov tomu my vidbyly i'i v Rosii', i jak zahyshhaly pid chas «russkoj vesny» (Tuzla War: As we repel it in Russia 15 years ago, and how was defended during the «Russian spring»)'. URL: <https://www.depo.ua/ukr/life/viyna-za-tuzlu-yak-rosiya-14-rokiv-reperitiruvava-okupaciyu-20170928648584>.
5. Kisindzher, G., 2017. 'Svitovyj porjadok. Rozdumy pro harakter nacij v istorychnomu konteksti (World order Reflections

on the nature of nations in the historical context)', Per. z angl. N. Koval', K.: *Nash format*, 320 s.

6. Dobrohotov, RO., 2013. 'Problemy doverija v mirovoj politike (na primere processov evropejskoj integracii) (Problems of trust in world politics (on the example of European integration processes))'. Diss. ... kand. politicheskikh nauk, M., 155 s.

7. Kant, I., 1966. 'K vechnomu miru (To the eternal world)'. Sbranie soch. V 6 t., T.6, M.: «Myśl», 743 s.

8. Wotejko, P. 'Zaufanie w stosunkach międzynarodowych'. URL: <http://diplomacja.fm.blox.pl/2011/05/Zaufanie-w-stosunkach-miedzynarodowych.html>.

9. Stemplowski, R., 2012. 'Elementy politycznej filozofii integracji państw europejskich w XX–XXI w'. Streszczenie wykładów, teksty źródłowej bibliografii, Wydanie II poprawione, Centrum Studiów Niemieckich i Europejskich. Brandta Uniwersytetu Wrocławskiego, Oficyna Wydawnicza ATUT–Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, Wrocław, 333 s.

10. Stemplowski, R. 'Zaufanie'. URL: <http://www.stemplowski.pl/109-2015-07-13-zaufanie.html>.

11. Isaev, RO. 'Dialogicheskaja priroda doverija v mezhdunarodnyh otnoshenijah (The dialogue nature of trust in international relations)'. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/dialogicheskaya-priroda-doveriya-v-mezhdunarodnyh-otnosheniyah>.

12. Haukkala, H., 2018. 'Trust in International Relations. Rationalist, Constructivist, and Psychological Approaches', Hiski Haukkala, Carina van de Wetering, Johana Vuorelma, First published by Routledge, London, 188 p.

* * *